

BƏKİR ÇOBANZADƏ FENOMENİ VƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİN BƏKİR ÇOBANZADƏ SEVGİSİ

Kırım-tatar xalqının bəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi Bəkir Çobanzadənin ədəbi irsi bütün səviyyələrdə sistemli yanaşmaları zəruriləşdirir. Ən diqqətçəkici tərəflərdən biri isə görkəmli şair, tənqidçi, dilçi, ədəbiyyatşünas, pedaqoq kimi dillər əzbəri olan ədibin yaradıcılığında xalq zəngin mədəniyyətindən hansı səviyyədə faydalanmasının ortaya qoyduğu mənzərədir. Ümumiyyətlə, son dövrlərdə, daha doğrusu, iyirminci yüzilliyin doxsanıncı illərindən buyana B.Çobanzadə yaradıcılığına artan maraq özünü həmişə çoxalan istiqamətdə göstərmişdir. Ayrı-ayrı məqalələrinin təkrarən nəşri, kitablarının, kütləvi tirajlarla geniş ictimaiyyətə yenidən təqdimi, haqqında olan söhbətlərin yaddaşlarda olanlar əsasında dövrüyəyə gətirilməsi xalqın böyük şəxsiyyətlərə, keçmişinə sayğısının ifadəsidir. Tanınmış folklorşünas alim, professor Mahmud Allahmanlının “Bəkir Çobanzadə (həyatı, mühiti və yaradıcılığı)” (Bakı: ADMİU, 2022, 448 s.) monoqrafiyası ədibin elmi-nəzəri, bədii-publisistik, pedaqoji fəaliyyətini bir bütöv olaraq əhatələməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Həyatının ən qaynar və zəngin dövrünü Azərbaycan mühitində yaşayan böyük və əvəzsiz alim B.Çobanzadənin ədəbi irsi bütün kontekstlərdə mühiti və sonrakı dövr elm, ədəbiyyat adamları üçün örnək olmuşdur. Müəllimlik fəaliyyəti, pedaqoji sahədə gördüyü işlər, yazdığı məqalələr gənc nəslin şəxsiyyət kimi formalaşmasında, etnik dəyərlər əsasında tərbiyəsinə də müstəsna rol oynamışdır. Təqdim elədiyi dərslər üsulları və modelləri, onun aşılınması metodologiyası və özünün də bir örnək olacaq səviyyədə gördüyü işlər bunun konkret göstəricisi olmuşdur. Prof. M.Allahmanlı da bütün bunlar müstəvisində kırım-tatarların əvəzsiz simalarından olan B.Çobanzadənin həyatını, mühitini, yaradıcılığını sistemli araşdırmaq yolunu tutur. Ayrı-ayrı bölmələr əsasında apardığı təhlillərlə onun mühitini, anadan olduğu ailənin yaşam tərzini, ilk təhsil illərini, təhsilinin Türkiyə, Avropa mərhələsini, ana yurdu Kırmda fəaliyyətini, Azərbaycan dövrünü və Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin inkişafında müstəsna rolunu sistemli şəkləldə açmağa həssaslıq göstərir.

Folklorşünas M.Allahmanlının gör-

kəmli alim B.Çobanzadə ilə bağlı məqalələrini müxtəlif zaman kəsiklərində mətbuat səhifələrində oxumuşdum. Şeirləri, publisistikası, dilçi kimi sistemli təhlilləri və bütünlükdə türk xalqlarının dil tarixini geniş müstəvidə müqayisəli araşdırma müstəvisinə çıxarması, ortaya qoyduğu konsepsiya, ədəbiyyatın nəzəri problemləri ilə söylədiklərinə olan yanaşmalar mühiti və sonrakı dövr üçün nümunəyə çevrilmişdir. Tədqiqatçı alimin belə sistemli yanaşmalarına M.Allahmanlının sərgilədiyi mövqə mühiti mənim səmən və faktlara dərinləndirən bələdlikdən irəli gəlir. “Bəkir Çobanzadə: həyatı və mühiti”, “Bəkir Çobanzadənin poeziyası”, “Bəkir Çobanzadənin bədii nəşri və publisistikası”, “Xətai dili və ədəbi yaradıcılığı” ətrafında düşüncələr”, “Füzuli və onun yeri”, “Bəkir Çobanzadənin ədəbi-nəzəri görüşləri”, “Bəkir Çobanzadənin pedaqoji görüşləri”, “Bəkir Çobanzadə və xalq ədəbiyyatı” başlıqlar altında aparılan təhlillər problemin mahiyyəti haqqında dolğun təsəvvür formalaşdırır. “Kırım-dan üzü dünyaya” adlı giriş sözündə müəllif vurğulayır ki, “Bəkir Çobanzadə haqqında ilk yazımı təxminən iyirmi il bundan əvvəl yazmışdım. Haqqında olan bilgilərimin başlanğıcı isə ondan xeyli əvvəl orta məktəbdə qoyulmuşdu. Sonralar ali məktəb auditoriyasında ədəbiyyatın, dilçiliyin müxtəlif sahələri ilə tanış olanda müəllimlərim B.Çobanzadə haqqında müxtəlif səpkili fikirlər söyləmiş və gördüyü gərəklilərlə bağlı məlumatlar vermişdilər. Auditoriyada onu da söyləyirdilər ki, o, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində elmin, müəllimliyinin sirlərini azərbaycanlı balalarına öyrətmiş və onların mütəxəssis kimi formalaşmasında əlindən gələni əsirgəməmişdir.

B.Çobanzadə ilə bağlı marağımın sonrakı dövrü müəllimlik fəaliyyətimə düşür. Universitet auditoriyasında tələbələrə dərslər dediyim vaxtlarda ayrı-ayrı mənbələrlə tanışlığım zamanı B.Çobanzadə imzası ilə qarşılaşmışdım. Hətta bəzən yaşlı müəllimlərim onunla bağlı öz müəllimlərindən eşitdiklərini söyləyirdilər. Görkəmli alimin Azərbaycana gəlişini, dilçiliyin, ədəbiyyatın, tədrisin müxtəlif məsələləri ilə bağlı fikir və mülahizələrini bir əhvalat olaraq diqqət önünə gətirirdilər”. Bütünlükdə bunların təfəssilatlı təqdimatı isə dünya şöhrətli B.Çobanzadəyə Azərbaycanda olan marağın sonsuzluğunu diqqət önünə gətirir. Daha doğrusu, bu sonsuz rəğbət və səmimi münasibət artıq yüz ilə yaxın vaxtdır ki, geniş oxucu auditoriyasını, ziyalı mühitini əhatələməsi ilə diqqət önünə gəlir.

“Bəkir Sidqi Bavbek”, “Bəkir Sidqi Çobanzadə”, “Bəkir Çobanzadə”, “B.Çobanzadə” imzaları ilə mətbuat səhifələrində çıxış edən ədibin zəngin ədəbi irsi dilçi olaraq bir istiqaməti sərgiləyirsə, ədəbiyyatçı kimi digər bir konteksti müəyyənləşdirir. Folklorşünas olaraq fəaliyyəti, xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri və tədqiq sahəsində gördüyü işlər, nəzəri mülahizələri bu gün də öz aktualıq mənzərəsi ilə bir örnəkdir. Eləcə də dilçiliklə bağlı sistemli araşdırmaların nəticəsi kimi ortaya çıxan “Türk-tatar lisanıyyatına mədxəl” (Bakı, Azərənşr, 1924), “Türk dili sərfələrinin ümumi qüsurları” (Bakı, 1925), “Qumuq dili və ədə-

biyyatı tədqiqləri” (Bakı, Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti, 1926), “Türk dili və ədəbiyyatının tədris üsulu” (Bakı, Azərənşr, 1926), “Türk dili və ədəbiyyatının tədris üsulu I hissə” (Bakı, Azərənşr, 1926), “Türk dili və ədəbiyyatının tədris üsulu. II hissə”. (Bakı, Azərənşr, 1927), “Türk-tatar dialektolojisi” (Bakı, Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin nəşriyyatı, 1927), “Türk dili (birinci kurs)” (Bakı, Azərənşr, 1929), “Türk ədəbiyyatı (əski türk ədəbiyyatının xülasələri)” (Bakı, 1929), “Kırım-tatar ədəbiyyatında qurultayçılıq və millətçilik” (Bakı, Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutunun nəşriyyatı, 1929), “Türk qrameri” (Bakı, Azərənşr, 1930), “Azəri ədəbiyyatının yeni dövrü, nasionalizmdən internatsionalizmə” (Bakı, Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutunun nəşriyyatı, 1930) və s. əsərləri bir qaynaq olaraq sonrakı mərhələlər üçün mayak funksiyasını yerinə yetirmişdir. M.Allahmanlı da kitab boyu konkret faktlardan çıxış etməklə

ədibin dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq görüşlərini, pedaqoji mülahizələrini sistemli yanaşmalarla açmağa çalışır və demək olar ki, hər problemə bu aydınlıqla da görünür.

Kitabda “Bəkir Çobanzadənin poeziyası”, “Bəkir Çobanzadənin bədii nəşri və publisistikası” ayrıca başlıqlar altında verilir və bu bütünlükdə Azərbaycan oxucusu üçün uğurlu təsir bağışlayır. Çünki ədibin zəngin fəaliyyəti, demək olar ki, dilçilik sahəsində sistemli araşdırmaları, ədəbiyyatşünaslıq görüşləri və ayrı-ayrı problemlər kontekstində yazdığı təhlil yazılar və bir də nümunə olaraq şifahi yaddaşlarda yaşayan əhvalatlar, söyləmələr səviyyəsində diqqət önünə gəlir. Daha çox isə müəllimlik fəaliyyəti zamanı olanlara bağlanmaqla fəlakətən bu örnəklər digər istiqamətin, böyük ədib haqqında xatirələrin, əvəzsiz nümunə örnəyi ola bilmənin spesifikasiyası ilə səciyyəvilik qazanır.

Görkəmli ədib əsl pedaqoq olaraq təkə elmi, müəllimliyinin sirlərini auditoriyaya mənimsətməklə kifayətlənməmişdir, həm də bir şəxsiyyət kimi yanaşmaları, vətən yurd, insan sevgisi, zəhmətkeşliyi ilə nümunəyə çevrilmişdir. Şeirləri, publisistikası bu baxımdan daha çox informasiyaya, yaradıcı şəxsiyyətinin düşüncələrini, hansı amala kökləndiyini bir aydınlıqla diqqət önünə gətirir. “Onun istər elmi, pedaqoji, istərsə də bədii yaradıcılı-

ğında həmişə vətən, vətəndaşlıq duyğusu aparıcı yerdə dayanmışdır. Bu poeziyasında, nəsrində bir başqa səpkidə, üst qatda nəzərə çarpırsa, elmi işlərində, dilçiliklə bağlı yazdığı əsərlərində, pedaqoji fəaliyyətində tamamilə bir başqa istiqamətdə görünür. Biri digərini tamamlayan fakta çevrilir. Hamısı son nöqtədə bir amal, məqsəd, vətəndaşlıq duyğusu və borcu kimi müşahidə olunur.

Ah, soyuqdur bu qürbət, odsuz, nursuz, Həyatı bizlərlə könlüsüz, yırsız. Bülbülü yırlasa qəmlərim artar, Səsləri azacıq «Borlu»ya darta.

Xalq ədəbiyyatında, eləcə də klassiklərin yaradıcılığında qəriblik, vətən həsrətilə bağlı nə qədər nəğmələrimiz, bayatlarımız, poeziya nümunələrimiz var. Bunlar hamısı həmin sənətkarların vətən həsrətinin ifadəsi kimi ümumiləşdirilmiş, minlərin, milyonların ağrısının ifadəsi olaraq yaşarlıq qazanmışdır. “Ah, soyuqdur bu qürbət”, “Ana dilim”, “Yaxşı ölüm”, “Keçmişdəki günahlarımız”, “Gəlirlər”, “Bilməyim”, “Gələcək”, “Yaşlı çərkəz”, “Qoca Dunay”, “Yaşlı qaraçı”, “İzn verin” və s. hamısı bir bütöv olaraq yaradıcı düşüncəsini, duyğusal həyat sevgisini əks etdirməyə bağlanır. Qəriblik və ayrılıq duyğularını, vətən məhəbbətini sərgiləyən bu misralar Borliyə (qəhrəmanlıq nəğmələrinə) bənzərlik timsalında nümunəyə çevrilir.

B.Çobanzadə poeziyasının ümumi ruhu, onun ifadə modelləri bütün kontekstlərdə xalqdan gələnlər, inam, etiqad, əfsanə, rəvayət, qəhrəmanlıq nəğmələrinə bağlanır. “Ya yurdu qoruyub sürək ömür, ya da yurd uğrunda olarıq kömrü” deyən ədib baş verənlər timsalında xalqın yaşadığı acıları, tarixin keşməkeşlərinə dayanan itkiləri diqqət önünə gətirir. Bu da təsadüfi deyildir, görkəmli ədib son dövrlərdə insanların çəkdiyi əzabları, itkiləri, toplum olaraq fəci mənzərəni bir bütöv olaraq təqdimə köklənir. “Mənəm Çingizin, Teymurun nəvəsi” deyən şair özü haqqında bilgi verməklə, həm də çox aydın və nümunə ola biləcək mövqə nümayiş etdirir. Bütünlükdə bunları geniş müstəvidə təhlilə gətirən M.Allahmanlı çox doğru olaraq vurğulayır ki, “B.Çobanzadə bütün fəaliyyəti, həyatı, hətta ölümü ilə vətən sevgisinin nümunəsidir. Onun şeirləri nümunə olmada bir hissədi, kırımtatarların, ümumiyyətlə türkün şeir ruhunun yaşarlıq nümunəsidir. Onun həyatına qəsd edənlər, omrünü qırx dörd yaşında yarımçıq kəsənlər bir şeyi unudular, bilmədilər ki, bu ölümlə heç nəyə nail olmaq mümkün deyil. Türk tarix boyu bu ölümlərlə üz-üzə yaşayıb, ölümün gözlərinə dik baxa bilib. B.Çobanzadə bütünlükdə fəaliyyəti və yaxud da hərtərəfli fəaliyyətinin hər hansı bir tərəfini qaldırmaqla bu ölüm-süzlüyü qazanmışdır. İndi bu ölüm-süzlüyün dirçəliş vaxtıdır. Bu gün hər bir kırım-tatar balasının, türk övladının içində bir Bəkir Çobanzadə böyüklüyü ucalır. B.Çobanzadə xalqına, bəşər övladına, böyük mədəniyyətə vermək istədikləri və verdikləri ilə zaman-zaman ona qayıdışın gərəkliliyini ortaya qoyub”. Doğrudan da, görkəmli ədib poeziyası, nəşri, dilçilik görüşləri, ədəbi-nəzəri mülahizələri, pedaqoji fəaliyyəti ilə nümunəyə çevrilmişdir.

(Davamı 4-cü səhifədə)

Erkən yaşlarından ədəbiyyata böyük maraq göstərən ədib şeirlərində nümayiş elətdirdiyi yüksək etnik dəyərləri, vətən, yurd duyğusalılığını nəsr örnəklərində də topluma çatdırmağa həssaslıq göstərir. “İki dərviş”, “Qaradiməz Cəlil”, “Xırmanda bir şair”, “On dörd yaşında”, “Uğurlu yollar”, “Bir neçə günahım” hekayələrində qaldırılan problemlər və onun çatdırılma üsulları B.Çobanzadənin yaradıcı istedadının zənginliyini və yüksək intelleksiya kokləne bilmə imkanlarını diqqət önünə gətirir. Monoqrafiyada çox doğru olaraq vurğulanır ki, “Poeziyasında olduğu kimi, bədii nəsrində də ədibin yaradıcı şəxsiyyəti bir bütöv olaraq gözlərimiz qarşısında canlanır”. Tipik şəraitdə tipik xarakter yaratmaq bacarığı, mövzu duyumu və problemləri əks etdirmə imkanları sırf etnoqrafik yaddaşa, milli-mənəvi keyfiyyətləri aşılamağa və geniş topluma təqdimə həssaslığı nümayiş etdirir. Canlı fəaliyyəti, vətən, yurd sevgisi, zəhmətkeşliyi, əməksevərliyi, qurub-yaratmaq bacarığı ilə nümunəyə çevrilən B.Çobanzadə hekayələrində, publisistikasında da eyni ampulada görünür. Onu da əlavə edək ki, bu örnək olacaq fəaliyyət zənginliyi təkə kırım-tatarlar səviyyəsində deyil, bütünlükdə türk xalqları baxımından ideala çevrilir. Poeziyasında olduğu qədər nəsrində, eləcə də nəsrində olduğu qədər elmi-nəzəri görüşlərində, irs kimi qoyub getdiyi bütün fəaliyyətində şəxsiyyət

BƏKİR ÇOBANZADƏ FENOMENİ VƏ ƏDƏBİ- MƏDƏNİ MÜHİTİN BƏKİR ÇOBANZADƏ SEVGİSİ

kimi ucalığı boy göstərir, ucalıq mücəssəməsi olmanı diqqət önünə gətirir.

B.Çobanzadənin epik təhkiyəsi xalq düşüncəsindən gözlənlər, elatsöyləmələri timsalında mükəmməl bir spesifikasiyaya dayanır. Folklorşünas alim bunlardan çıxış edərək çox doğru olaraq yazır: “İki dərviş” hekayəsində xalq təsəvvüründə, dini inanclarında nəzərə çarpan xüsusiyyətlər öz qaynaqları etibarlı ilə milli dəyərlərə, əski təsəvvürlərə bağlanır. “Həzrəti Ömər in ədaləti bütün kafirlərin gözünü yaşardanda, islamın yaşıl bayraqları Hindin, Çinin, Rum qeysərlərinin qübbəli tavanlarında dalğalandığı zamanlarda bu gün yerlərin, qurdların yediği sarı daşlı türbələrin altındakı igidlər “əbədiyyət, əbədiyyət” deyə türkülərini söylərkən bizim yayla dağlarında aslanlar, bəbirlər dolaşarkən xilafət şəhəri Şami-Şərifdə ağ saqqallı, ağ çalmalı Şeyx İsmayıl əl-Qəndi adlı bir qocanın ekiz oğlu doğuldu. Uşaqlardan birinin adını Yusif, o birinin adını İshaq qoydular. Ataları uzun illər gündə beş dəfə beş rükətdə uşaqlarının sağ-salamat olması, dini-islamın dünyanın sonuna qədər mənsur və müzəffər olması üçün dua etdikdən sonra Kırımın Katibin mələkləri əməl dəftərini doldurub Münkir və Nəkir mələklərinə təhvil verdilər”. Yusifin atasından qalan əttar dükanıdakı fəaliyyəti, İshaqın sufiyanə həyata üstünlük verməsi timsalında ortaya qoyulan mənzərə ədibin gənc yaşlarından hansı böyük ideallara köklənməsini diqqət önünə gətirir. İki qardaş (iki dərviş) timsalında B.Çobanzadənin təqdim elədiyi mənzərə kutsallığa, göz, könül toxluğuna bağlanır və məqamın nə ilə səciyyələnməsi imkanlarını əxlaq, dəyər, mənəvi zənginlik timsalında gözlərimiz önündə canlandırır.

“Macar qardaşlar”, “Yeni oyanan tatarıq”, “Bir tatar gəncinin ana yurdu, Kırım” və s. publisistik məqalələri B.Çobanzadənin yaradıcı məfkurəsində olanların hansı dəyərlərə, etnik mədəniyyətə bağlanmasını aydınlaşdırmaq baxımından bir qaynaqdır. “Mən Kırmda, xanlığın ikinci paytaxtı Qarasubazar şəhərində doğuldum. 25000 nəfər əhalisi olan bu şəhərin keçmiş xanlıq çağından qalan abidələri az olsa da, insanların yaddaşında Batır xan, kalqa və mirzələrin xatirəsi yaşayır. Keçmişin görkəmli xatirələrini uşaqlar bu gün də qoruyurlar. Məsələn, mən on yaşında olanda bütün tatarların ortağ adət-ənənələrindən biri sayılan “Edige” dastanını əzbər bilirdim... Yurdsevərliyim hələ o vaxt o qədər qüvvətliydi ki, ilk salam mərasimində bütün türk-tatarların ən ulu hökmdarı sultanı görəndə sevincimdən ağlamış, buxaralı xocalar tərəfindən təskin edilmişdim”. Bütün bunlar B.Çobanzadənin uşaq yaddaşında olanları, genetik kod olaraq toplum təfəkküründə daşınanların hərəkətliyi, oyanışı və ayaq üstə durma nümunəsidir. Sonrakı dövr ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik görüşlərində, pedaqoji fəaliyyətində bu kod bir əsas kimi ədibin varlığına, ruhani dünyasına hakim kəsilmişdir. Böyük şair, yazıçı, publisist, dilçi, folklorşünas, ədəbiyyat nəzəriyyəçisi Bəkir Çobanzadə bütün həyatı və yaradıcılığı boyu gen yaddaşından gələnlərə sədaqət göstərmiş və bu yolda canlı fəaliyyəti ilə nümunəyə çevrilmişdir.

*Şəbnəm HAQVERDİYEVA,
AMEA Folklor İnstitutunun əməkdaşı*